

ГРАДИТЕЉСКО НАСЉЕЂЕ ШИПОВА

ОПШТИ ПОДАЦИ^{1,2}

ПОЛОЖАЈ И СТАНОВНИШТВО

У ширем географском смислу, општина Шипово налази се на 440° 17' сјеверне географске ширине и на 170° 06' источне географске дужине.

У ужем географском смислу Шипово се налази у југозападном дијелу Републике Српске, укупне површине 510 км², на којој живи око 11.000 становника.

Општина се састоји из следећих мјеста: Бабићи, Бабин До, Бешњево, Брђани, Брдо, Црепуље, Чифлук, Чуклић, Ђукићи, Доњи Мујдићи, Драгнић, Драгнић Подови, Дуљци, Горица, Горњи Мујдићи, Грбавица, Греда, Јусићи, Кнежевићи, Козила, Крчевине, Липовача, Лубово, Лужине, Мајевац, Мочиоци, Натпоље, Олићи, Подобзир, Подосоје, Попуже, Прибелци, Сарићи, Соколац, Ступна, Шипово, Тодорићи, Ваган, Водица, Волари и Вражић. По посљедње комплетно обрађеном службеном попису становништва из 1991. године, општина Шипово је имала 15.579 становника, распоређених у 40 насељених места. Према посљедњем попису, одржаном 2013, према незваничним резултатима, општина броји 10.820 становника.³

Урбано подручје смјештено је на сјеверном дијелу општине у сливу ријека Пливе и Јања, у којем живи око 60% цјелокупног становништва општине Шипово. У саобраћајном смислу преко општине Шипово пролазе два важна комуникацијска правца долином ријека Плива и Јањ, а то су: правац Бања Лука-Шипово-Купрес и правац Језеро-Шипово-Гламоч.

* Доц. др Мирослав Малиновић је доцент на Архитектонско-грађевинско-геодетском факултету Универзитета у Бањој Луци.

¹ Општина Шипово, "О Шипову," <http://www.sipovo.net/o-sipovu/> (приступ 5. марта 2010)

² Срдид, Љубица et al. *Валоризација културно-историјског и природног наслеђа општине Шипово*, Бања Лука: Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, 2006, стр. 84.

³ Гојковић, Наташа, Огњен Игњић et. al. *Попис становништва, домаћинства и станова у БиХ 2013, на територији Републике Српске – Прелиминарни резултати*. Бања Лука: Републички завод за статистику, 2013, стр. 10.

ТОПОГРАФИЈА

Шипово је брдско-планинско подручје испресијецано ријеком Пливом, правцем запад-исток, те ријеком Јањ, правцем југ-сјевер, као и рјечицама Сокочницом, Лубовицом и Воларицом. Терен око ушћа ријеке Јањ у Пливу је равничаст и брдовит са надморском висином од око 440 метара и он се постепено диже и прелази у планинско подручје са највишом висином на југу планина Виторог (1.906 метара); ту су још на сјеверу планина Лисина (1.335 метара), на истоку Горица (1.267) и на западу Чардак (1.452).

Рељеф општине Шипово сачињавају сљедеће рељефне цјелине:

1. Планински масиви: Виторог, Плазеница, Равна Гора, Горица, Лисина и Чардак;
2. Површи и висоравни: натпољско-чуклићка, подобзирско-прибелачка и стројичко-подовска;
3. Долине ријека Пливе и Јања.

Рељеф предјела Шипова највећим дијелом је грађен од седиментних - ројним тектонским пукотинама на којима су створене различите форме крашког рељефа (вртаче, увале, јаме, пећине) међу којима је најпознатија Вагањска пећина (990 метара надморске висине) са бројним украсима сталактита и сталагнита.

На педолошки састав земљишта и на његова физикална и хемијска својства доминантно су утицали: рељеф, геолошка подлога, клима и биљни покривач. Имајући у виду горе наведено истичу се три категорије земљишта: долинска, брдска и планинска. На подручју општине Шипово распрострањена су различита тла: подзоли, смеђа, у мањим површинама чернозем и наплавне у долини ријека Пливе и Јања. Та разноврсност земљишта и остали наведени елементи (климатски режим и надморска висина) утицали су на разноврсност биљног покривача и у њему животињског свијета. У најнижим предјелима расту листопадне шуме: буква и граб, а на вишим надморским висинама расту четинари (смрека, јела и бор).

КЛИМА

У геоморфолошком погледу, Шипово спада у брдско-планинско подручје које се изнад мора у просјеку диже за око 800 метара. Шипово се у глобалном климатском погледу налази у појасу умјерено континенталне климе, а и са одређеним диференцијацијама које су узрок разлике у надморској висини, топографским и вегетацијским елементима.

Температура ваздуха је основни климатски елемент. Средња годишња температура износи +10 степени целзијуса, средња лјетња температура износи око +20 степени целзијуса, а средња зимска температура креће се око 0 степени.

Средња годишња инсолација износи 1800 сати или просјечно 5 сати дневно. Средња годишња релативна влажност ваздуха износи око 85%. Средња

вриједност падавина је 990 mm годишње. Просјечан број дана под снијегом је 120 дана, а вегетациони период траје око 250 дана.

Магла у Шипову је честа појава и са великим бројем дана у години. Вјетрови су честа појава на јужном дијелу општине (Јањска висораван) јер се преко Јања укрштају медитеранске и континенталне ваздушне масе.

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ

Истраживање историјске позадине људских насебина на подручју данашњих општина Јајце, Мркоњић Град и Шипово међу првима је започео Тиро Трухелка (1865–1942).⁴ Истинитост његових записа о насељима, нарочито у близини Шипова и у самом Шипову, потврдили су и тада најзначајнија археолошка имена источне Европе као што су Фране Булић (1846–1934) и Никола Билогривић (1893–1947).

Раније историјске епохе за које поуздано знамо да су своје трагове оставили у Шипову су праисторијска, античка те средњовјековна.

АНТИКА⁵

Иако звучи нерационално, античка епоха је у ионако оскудној литератури најквалитетније и дефинисана, највише захваљујући преданом раду Иве Бојановског који је иза себе оставио десетке стотина сати рада на ископинама и документовању налаза, и то не само из Шипова, већ из цијеле Босне.

У најранијим идентификованим временима насеља су насељавали Илири, тачније племена Мезеја: Сапуати и Емантини. Мезеје, који су још владали простором између Врбаса, Саве и Босне, је након слома Батоновог устанка коначно покорио римски војсковођа Германикус 9. године нове ере. Римљани су након тога подијелили до тада јединствену провинцију у Панонију и Далмацију. Шипово тако долази у састав Далмације са градом Салоном, данашњи Солин близу Сплита, као административним центром. Иако су претпоставке да су и данашњи Јајце и Мркоњић Град⁶ у античко доба угошћавали римско насеље – *civitates*, Шипово је сигурно имало

⁴ Шкегро, Анте и Тина Милавец. "The Diocese of Baloie (ecclesia Baloiensis)." *Arheološki Vestnik* (2007): стр. 357–365.

⁵ Бојановски, Иво. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Центар за Балканолошка испитивања, 1988. стр. 287–300.

⁶ За Мајдан: Radimsky, W. "Rimska naseobina u Majdanu kod Varcar-Vakufa," *Гласник Земаљског музеја V*, (1893) стр. 321–342; За Мајданску градину: Radimsky, W. „Majdanska Gradina novo nalazište latenskih bronzova u Bosni," *Гласник Земаљског музеја IV* (1892), стр. 231–235; За Мркоњић Град: Бојановски, Иво и Алојз Бенац. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji = Dolabellae Systema Viarum in Provincia Romana Dalmatia*. Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, 1974. стр. 84, 105–107; За Бјелајце: Трухелка, Тиро. „Prilozi rimskoj arheologiji BiH” *Гласник Земаљског Музеја VI* (1892), стр. 346–348; Пашалић, Есад. „O antičkom rudarstvu u BiH," *Гласник Земаљског Музеја (A) IX* (1954), н.с.

најзначајнију улогу и касније, највиши ранг провинцијског града Римског царства. *Baloie*, како га је идентификовао Бојановски, се налазило на великој итинерарској цести *Salona – Servitium*, а уз то је лежало и сасвим близу друге итинерарске цесте *Salviae – Sarnade – Leusaba – Servitium*, с којом је било повезано једним попречним путем.

Из Шипова потиче фрагментирани натпис с формулом *LDDD (locus datus decurionum decreto)*, који потврђује да се оvdје налазио муниципални град којим је управљао *or do decurionum*. О релевантности насеља говори и релативно богат археолошки материјал из самог Шипова.⁷

Неки скулптурални елементи из Шипова су врло квалитетне, не само занатске, израде, као на примјер уломци тзв. Маузолеја. По мишљењу Камбија, шиповски „маузолеј“ и саркофаг дјело су исте радионице која је дјеловала у почецима IV вијек.⁸ Повезују их бројни елементи, а сличне сродности постоје и на уломцима урни из Шипова.⁹

Стилистички развитак клесарских радионица у Шипову, које су радиле дужи период, а у којима су морале дјеловати генерације мајстора, у једној или у више радионица, може се пратити и на другим налазима као што је рељеф Јупитера, Минерве и Генија, те композиција с лављим главама, док се на богато профилисаној греди од корнижа, огледа нешто старија класично конципирана традиција¹⁰.

Процес романизације долине Пливе слабо је познат, те је из иначе мањкаве документације тешко извући закључак када је Шипово заправо добило муниципални ранг. Иако неки извори потврђују да је цар Хадријан за своје владавине “одликовао” градове широм империје, не постоје подаци који једнозначно упућују на то. Можда се то догодило након одласка војне посаде, која је Шипово напустила око 200. г. Судећи по бројним нумизматичким налазима, највише са Громила, период просперитета римског града у Шипову пада у III и IV вијеку. Значајнија су се насеља налазила уз пут Купрес-Јањ-Шипово, Ваган (одакле је и међашњи натпис *inter Sapuates et. matinos*), Бабићи, Мујдићи, Чифлук (зас. Граховци) и мања¹¹.

⁷ Patsch, K. „Šipovo u dolini Plive,“ Гласник Земаљског музеја XXII (1910), стр. 182–190; Бојановски, Иво. „Bilješke iz arheologije I,“ Наше старине IX (1964), стр. 195–197; Исти, „Bilješke iz arheologije II,“ Наше старине XI (1967), стр. 187–190.

⁸ Cambi, N. „Sarkofag iz Šipova,“ Годишњак Центра за балканолошка испитивања XX/18 (1982) стр. 105. (...по стилско-формалном критерију споменике датира у поч. 4. ст. и каже да та „оба рада не могу бити удаљена више од једне до двије деценије, а још је вјеројатније да се оба морају датирати унутар једног десетљећа“...)

⁹ Сергејевски, Димитрије. „О urnama iz Šipova,“ Гласник Земаљског Музеја VII (1952), стр. 7–14.

¹⁰ Cambi, N. *нав. дјело*, стр. 103; Бојановски, Иво. „Baloie — rimski municipij u Šipovu na Plivi,“ Археолошки радови и расправе, Хрватска академија знаности и умјетности VII (1974), стр. 377.

¹¹ Бојановски, Иво и Алојз Бенац. *нав. дјело*, стр. 114–117.

У планинском подручју сјеверно од Шипова налазила су се насеља још у Трнову и Бешњеву. Преко Бешњева је водио и један брдски пут у ревер Сињакова и Мајдана. Микротопографска истраживања терена и путева, примијењена на податке које даје *Tabula*, показала су да се у Шипову налазила путна станица *Baloie, Tab. Peut.*, односно Равенатова *civitas Baloia*. Даље према југу, уз Јањ, 7 km јужније – у Муџићима се налазила станица *Indenea*, око 10,5 km (још) јужније – у Стројицама станица *Saritte (Sarute)*, а на Црквини у Благају, на локацији Стубо врело, већ на Купрешком пољу, *Ionnaria*, како је и видљиво на табули Појтингеријани. У тексту раније поменуте саобраћајне везе се најчешће спомињу у контексту чињенице да се уз трасу сачувао и један од најстаријих римских натписа у Босни – Вагањски међаш, уклесан у кањону Вагањца неких 20 km јужно од Шипова на подручју села Вагња.

Слика 1 – Положај *Baloie* на *Tabula Peutingeriana*
(Шкегро, Анте и Тина Милавец. "The Diocese of Baloie (ecclesia Baloiensis)."
Arheološki Vestnik (2007): стр. 360)

Слика 2 – Међаш из Вагња
(Шкегро, Анте и Тина Милавец. "The Diocese of Baloie (ecclesia Baloiensis)."
Arheološki Vestnik (2007):

Из натписа – међаша сазнаје се да је центурион Манлије Целије од VII легије по наређењу Луција Арнуција Скрибонијана, царског намјесника провинције Далмације одређен да подијели земљу и постави међаше између Сапуата и Емантина. Натпис је постављен између 37. и 41. г. н. е у вријеме цара Калигуле.

Након Теодосијеве подјеле царства 395. године, Шипово припада Западном римском царству. Период до 476. представља један од најбурнијих који је и кулминирао падом царства, када је Ромулус Аугустус абдицирао Одоакору,¹² што је било праћено значајном нестабилношћу подручја. Од шестог вијека су регистровани упади на ове дијелове царства и то од стране

¹² Asimov, Isaac. *Asimov's Chronology of the World*. New York: HarperCollins Publishers, 1991, стр. 110.

Словена и Авара. Шипово пада под власт Авара 597. (у исто вријеме настрадало је још 40 насеља и утврда) у једном од надирања према Салони; тада је град коштала управо близина раније поменутом путу соли.

СРЕДЊИ ВИЈЕК

Почетак Средњег вијека није оставио значајне трагове у Шипову; ипак постоји податак да је у Балоји у VII вијеку постојао и манастир бенедиктинаца, који је био и сједиште бискупије.¹³

Шипово се тек почетком X вијека опет појављује у званичним документима. Тако, на примјер, цар Константин VII Порфирогенет (913–959) каже да је у саставу државе кнеза Часлава била и Босна (са Шиповом). Тај статус био је актуелан до 959. године, када се Часловом смрћу јединствена држава распала на Рашку, Травунију, Захумље, Паганију и Босну.

Из летописа попа Дукљанина из XII вијека спомиње се владар Босне као бановине и то 969. године, а Плива као једна од три административне цјелине нове јединице босанске државе Доњи Краји.

Период од X до XII вијека биљежи се под управом Самуилове државе, Византијског царства и дукљанске државе.

Најпознатија је сигурно владавина Кулина бана (1180–1204) који је објединио Доње Краје, Босну, Усору и Соли. Иста територија је била и за вријеме бана Нинослава (1233–1250), којег је наслиједио војвода Пријезда (1250–1290).

Слиједи период за који постоји квалитетнији низ података: Доњи Краји мијењају владаре бан Стјепан I Котроманић (1299–1310), бан Павле I Шубић, бан Младен I (1302–1304), те бан Младен II (1304–1322). Бан Стјепан II (1322–1353) је ујединио све босанске земље, да би његов братанац и син кнеза Владислава, Твртко постао нови владар и још више проширио земљу.

Врхунац власти је кратко трајао: мађарски краљ Лајош I (у литератури још и Људевит) је убрзо кренуо у освајања, која су кулминирала нападом на сједиште жупе Пливе – град Сокол, а покушај освајања се десио у јулу 1363. године. Три године по маестралној одбрани града је Твртко издао повељу Вукцу Хрватинићу, оцу војводе Хрвоја Вукчића, за исказану борбу у одбрани Сокола, са додјелјивањем у вјечну баштину града Сокола са цијелом жупом Пливском.

¹³ О тој теми постоје значајна истраживања теоретичара и историографа католичке цркве из Хрватске, најзначајнији од њих је др Анте Шкегро који, уз референцирање на истраживања Иве Бојановског, Ђуре Баслера, Ђуре Трухелке и осталих, доводи у везу појаву хришћанства на овим просторима и прве сакралне објекте са свим пратећим подацима: управе бискупија, локације првих цркви и самостана...

Иако за сада не постоје конкретни подаци о коришћењу Соко града, сједишта жупе Пливе, може се реконструисати сценарио преласка становништва из небрањених крајева у утврђење и то почетком XII вијека када су све учесталији походи страних освајача на ову територију.

Након Тврткове смрти босанска држава је стагнирала и коначно пала под турску власт 1463. године. Ипак, подручје око Јајца је остало слободно. Сокол се накратко нашао у турским рукама јуна 1496. године, а потпуно је пао 1518. године (по Хаммеру 1521)¹⁴, потом и Јајце 1528. године.

Вријеме које је улиједило добро је познато свима, Шипово се нашло у саставу Босанског пашалука, а град Сокол је имао је важну улогу у позиционирану турске војске према аустроугарској граници. Штавише, град је доживо извјесне модификације о чему ће говора бити даље.

Војска је у Шипову, то јест, граду Соколу била све до 1833. године, када је тврђава и напуштена¹⁵.

АУСТРОУГАРСКИ ПЕРИО

Берлинским конгресом 1878. године одлучено је да БиХ буде под аустро-угарским протекторатом.¹⁶ Од значајних историјских података, овдје битним, Шипово се не издваја посебно од остатка државе.

Значајно је истаћи да је овај крај ипак доживио “напредак” у смислу изградње жељезничких пруга за брзи транспорт експлоатисане дрвне грађе из околине Шипова. До данас нису очувана значајнија културна добра из овог периода, осим фрагмената поменуте жељезнице.

ПРЕГЛЕД ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЉЕЂА

На привременој листи државне Комисије за очување националних споменика се налазе три локалитета са подручја општине Шипово: Црквиште (Црквина) под редним бројем 610, Црквина Чифлук под редним бројем 611, те Соко(л) Град под редним бројем 612¹⁷.

ЦРКВИШТЕ (ЦРКВИНА)

Брежуљак Црквине, који се благо издиже у центру града био је сједиште муниципијума из времена римске владавине, о чему је раније изложено.

¹⁴ Крешевљаковић, Хамдија. *Izabrana djela I i II*. Библиотека културно наслеђе, Веселин Маслеша Сарајево, Сарајево, 1991, стр. 412; von Hammer-Purgstall, Joseph. *Geschichte des osmanischen Reiches*. С. А. Hartleben, Пешта, 1833, стр. 11.

¹⁵ Најрелевантнији у даљем излагању биће изнесени подаци за период до 1850. године.

¹⁶ Albertini, Luigi. *Origins of the War of 1914. Volume 1*. New York: Enigma Books, 2005, стр. 22–23.

¹⁷ Комисија за очување националних споменика, Привремена листа националних споменика БиХ, http://kons.gov.ba/nacionalni_spomениci/privremena_lista/default.aspx?id=8644&langTag=sr-SP-Cyrl (приступ 21. јануар 2018)

Данас се на локацији не налазе никакви артефакти захваљујући малограђанском односу локалног становништва које је градину нашло као изврстан мајдан квалитетног кречњака за градњу својих домова.

Слика 3 – Диспозиција налазишта у околини Шипова

(Бојановски, Иво. „Sokol na Plivi“, Споменици културе – Серија А, Број 18, Друштво конзерватора Босне и Херцеговине, Сарајево, 1968)

У више наврата су пријављивани случајеви откривања камених узорака од стране становништва приликом орања и сјетве, али су исти убрзо уништани или украдени. Између осталих, нађени су фрагменти од камена или комади римских опека, фрагмент камене плоче са мотивима Дионисовог култа,¹⁸ а из периода Средњег вијека и гробови.¹⁹ Испитивања Иве Бојановског из 1961. године дала су значајне резултате, упркос безобзирним саботажама становништва. Поменути средњовјековни гробови су идентификовани као саркофази са значајним садржајем солидно очуваних људских скелета, који су убрзо оскрнављени. Битно је напоменути и пронађене челичне мамузе датиране од XII до XIV вијека. Бојановски је поредио сличне налазе у Заложју код Бихаћа, гдје су на сличној топографској ситуацији пронађени саркофази сличног облика датирани у исти временски период. Једина разлика је та да су бихаћки били смјештени у оквире средњовјековне цркве. То га је упутило на претпоставку о постојању цркве брвнаре на локацији Црквине.

¹⁸ Срдих et al. *нав. djelo*, стр. 12.

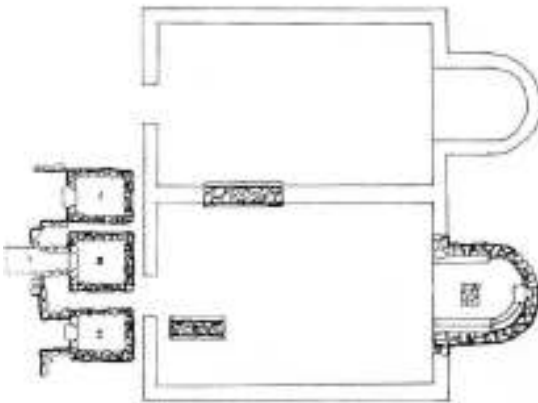
¹⁹ Бојановски, Иво. „Nalaz srednjovjekovnih mamuza na Crkvini u Šipovu,“ *Наше старине VIII* (1962): стр. 167–171.

Било како било, Црквине данас представљају дом цркви Рођења светог Јована Крститеља из 1924. године. Стилске карактеристике и кратак историјски преглед ће, због хронологије, бити представљен у даљем току рада.

ЦРКВИНА ЧИФЛУК

На локацији у селу Граховци, са лијеве стране пута од Шипова према селу Доњи Муџићи налази се други веома важан локалитет са овог подручја.

У истраживањима Иве Бојановског из 1964.²⁰ године и према његовим скицама, овдје је лоцирана хришћанска базилика, димензија 19x10м, са 3 заведене гробнице из римског доба. Приликом посљедних ископавања пронађен је новац који датира из периода од IV до VI вијека.

Слика 4 – Основа базилике у Чифлуку (Шкегро, Анте и Тина Милавец. "The Diocese of Baloie (ecclesia Baloiensis)" *Arheološki Vestnik* (2007): стр. 360)

СОКОЛАЦ/СОКОЛИНА/СОКО ГРАД/СОКОЛ НА ПЛИВИ²¹

На територији Босне и Херцеговине било је у задњим вијековима пет врста утврда: градови, паланке, куле, чардаци и шарампови. Градом се зове утврда озидана од камена. Неки су градови имали куле и табије, неки само куле, а неки само табије или бастione. Наши најстарији градови сежу у XIII вијек. Тврђени дворови феудалне господе називају се такође градовима: Врнограч, Ходидјед, Дубровник...²²

Локалитет из Шипова, који је далеко најпознатији од свих овдје наведених своју дугу историју започиње у праисторији.²³ Прво званично помињање, овдје раније изложено, било је веома славно. Те 1363. године Соко Град је показао сву снагу својих зидина одбивши напад мађарског краља Лајоша, а

²⁰ Бојановски, Иво. „Kasnoantičke grobnice na svod u Čifluku i njihova prethodna konzervacija,” *Наше старине VIII* (1962) стр. 103–122.

²¹ Бојановски, Иво. „Sokol na Plivi”, *Споменици културе – Серија А, Број 18*, Друштво конзерватора Босне и Херцеговине, Сарајево, 1968. н.с.

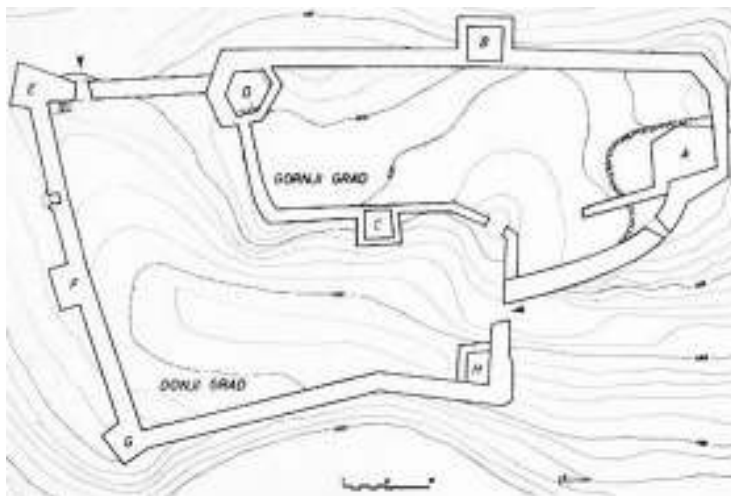
²² Крешевљаковић, *нав. djelo*, стр. 385; Крешевљаковић, Хамдија. *Stari Bosanski Gradovi = Vieux Bourgs Bosniaques*. Сарајево, 1953. стр. 7.

²³ Срдић et al., *нав. djelo*, стр. 14.

исто се завршио и покушај освајања краља Сигисмунда, познатијег и као Жигмунд Луксембуршки, 1405. године.

Пропаст босанске државе у граду је дочекао последњи босански краљ и српски деспот Стефан Томашевић гдје се одређено вријеме и крио. Мађари су град држали од 1464. са кратким прекидом у јуну 1496. када су Турци окупирали град. Турци коначно заузимају град 1519. године (по Хаммеру 1521), а Јајце 1528.

Слика 5 – Соко град: скица основе града, разни временски периоди (Бојановски, Иво. „Sokol na Plivi”, Споменици културе – Серија А, Број 18, Друштво конзерватора Босне и Херцеговине, Сарајево, 1968, н.с.)

Најранији период у који се могу смјестити поједини дијелови града је половина XII вијека, када се у Босни спомињу прва утврђења. Тој првој, романичкој, фази припадала је само “бранич кула” А, са малим двориштем. Ово је био период у којем је град као такав био практично неосвојив, окружен са три стране дубоком клисуром. Ископавања на дубини од око 1м, што представља настарији хоризонт утврђења, су дала сегмент романичке бифоре, датоване у XIII вијек, што има смисла када се Курипешинева гравира из каснијег периода узме у обзир.

Идућа фаза, вријеме развитка ојачаје артиљерије, одбрамбени положај града се измијенио: остаци који су датовани на прелазак XIV – XV вијек, су по свему судећи обухватили и доњи град и још једну наспрамну кулу над кањоном Сокочнице са западне стране.

Даље јачање артиљерије условило је трансформацију Сокола: насипање великог дворишта и изградњу још седам одбрамбених кула: Б-Х. Овакву слику град је имао око 1530. године, ако се узме за истиниту Курипешинева²⁴ гравира тог датума.²⁵

²⁴ О Бенедикту Курипешину: Овај Аустријанац словеначких коријена оставио нам је најстарије слике Босне. Као члан аустријске делегације, 1530. године посјетио

Турци су град заузели 1519. године, када су извршили још промјена на граду. Највјероватније су они срушили бранич кулу, мало снизили и проширили бедеме града. То се најбоље види у истраживању неких дијелова зидина, које су трослојне. Први слој из босанске фазе до 1463. године, други из доба угро-хрватске Јајачке бановине (1464–1519), те трећи турски од 1519. до 1833.

Слика 6 – Куртешкићева гравира из 1530. (Mønnesland, Svein, и Matjaž Vipotnik. 1001 dan: Bosna i Hercegovina slikom i riječju kroz stoljeća. Осло: Sypress forlaget, 2001, стр. 11)

Из других извора, данас мање познатих, сазнајемо да је већ 1850. године град готово потпуно напуштен, те да му је диздар ипак у животу.²⁶

Сокол је према овоме имао сличан кастелолошки развој као и други бројни градови у доба ватреног оружја. Од малог романичког града, прерастао је у развијени готски бург, који се проширио на Горњи и Доњи град, те се у XVI вијеку трансформисао у турску артиљеријску тврђаву.

Данашња ситуација локалитета Соко града је поражавајућа; не само да нема интензивнијих радова по питању заштите, него не постоје ни иоле безбједни услови за било какав приступ. Иако је, на примјер, све (колоквијално) туристички испраћено у републичкој Туристичкој организацији, практичне користи за кориснике нема, па ни обичног фотографисања и (удаљеног) панорамског разгледања.

Хрватску, Босну, Србију, Бугарску и Румелију на путу до Сулејмана Величанственог, који је 1526. побједом у Мохачкој бици и опсадом Беча 1529. године показао да је важан фактор у региону. Текст објављен 1531. године у Аугсбургу, Итинерариум или пут краљевског и мајестетског посланства труском цару Сулејману, највећим дијелом се бави Босном и посјетом Хусреф-бегу, а има цртеже Крупе, Каменграда, Сокола, и Вишеграда у Mønnesland, Svein, и Matjaž Vipotnik. *1001 dan: Bosna i Hercegovina slikom i riječju kroz stoljeća*. Осло: Sypress forlaget, 2001, стр. 11.

²⁵ *Исти*, стр. 15.

²⁶ Јукић. *Rad Jugoslovenske akademije* 56, стр. 154-7.

Остали значајни локалитети

ГРОМИЛЕ – ГРАДИНА²⁷

Два локалитета на простору између Пливе и саобраћајнице, те са друге стране исте, представљају један од највећих (потенцијалних археолошких) локалитета у БиХ.

Највјероватније праисторијске градине, а сигурно римска утврђења распростиру се на око 2 хектара површине и до сада нису озбиљније истраживани. Пронађени су остаци керамике и грађевинског материјала, натписи, новац из Константиновог периода, али и слабо очувани трагови одбрамбене архитектуре: због чега је са великом дозом сигурности ова локација датирана у наведени период.

Судећи по просторној разбијености античких супструкција (Громиле, Црквина, Тук и ушће Лубовачке ријеке) чини се да је римска агломерација у Шипову, по своме урбаном склопу, била својеврсна конурбација са језгром на Громилама и неколико мањих пратећих насеља. Све наведене структуре су се ослањале на итинерарску цесту, која се спуштала долином Јања, те код његовог ушћа у Пливу, прешавши мост, скретала према истоку, низ Пливу, пролазећи преко Црквине и Тука. Чини се да је мањи дио те конурбације прелазео и на десну обалу Пливе, у Сариће, гдје је на старом гробљу код моста нађен уломак натписа с формулом *LDDD*, док су у сусједном Чифлуку, узводно уз Јањ, откопани остаци касноантичке базилике са засведеним гробницама.²⁸

Код моста на Пливи, поред ушћа Лубовачке ријеке, гдје су нађени и дијелови тзв. маузолеја и уломци саркофага, налазила се стамбена групација, која је вјероватно била функционално повезана за цесту. Најзначајнији дио ове разбијене агломерације се налазио на Громилама у Старом Шипову, одмах уз лијеву обалу Пливе. Рушевине на Громилама, које захватају површину од 215x190 корака,²⁹ још увијек нису детаљно истражене, па зато карактер насеља на Громилама није познат. Све што се зна о Громилама, искључиво су случајни налази. Пач, а за њим и Сергејевски, аутори који су

Слика 7 – Идеална реконструкција Маузолеја (Шкегро, Анте и Тина Милавец. "The Diocese of Baloie (ecclesia Baloiensis)." *Arheološki Vestnik* (2007): стр. 358)

²⁷ Срдић et. al, *нав. djelo*, стр. 13.

²⁸ Бојановски, Иво, *нав. djelo*, (1962): стр. 103–122.

²⁹ Patsch, K, *нав. djelo*, стр. 184.

писали о Громилама, полазећи од квадратичног облика рушевина, сматрали су да је у питању римски *castrum*, конкретније логор за једну кохорту³⁰, док би остаци самог насеља лежали нешто западније на Црквини, на повишеном и сухом терену.

Овај кључни проблем римског Шипова још увијек није ријешен, иако је Сергејевски накнадно изнио компромисно мишљење да је војни логор из I и II вијека прерастао у цивилно насеље, што је вјероватно и истина. Пачево увјерење да је римски утицај у долини Пливе био војне природе потврдио је засад само један налаз. На Громилама, на самом рубу римских рушевина, откривена ара активног војника М. Аурелија Вера, декуриона коњице *COH III ALP*. На натпису се формулом *iterara statione* – поводом премјештаја индиректно потврђује гарнизон, што би говорило у прилог првобитног војничког карактера комплекса на Громилама. С друге стране, и римски налази на Црквини доста су скромни.³¹ Много су издашнији под Црквином, код ушћа Лубовачке ријеке у Пливу, у близини моста преко Пливе, који се и данас назива Царски мост. Одатле потичу управо наведени остаци тзв. маузолеја, натпис браће Флавија и уломци саркофага.

И даље остаје нејасно ради ли се о првобитно војном или о грађанском насељу. Коначан одговор на то питање могу дати само ископавања Громила, једног од најперспективнијих налазишта антике у Босни и Херцеговини. Оно што се може већ сада са сигурношћу рећи, то је да се преломни догађај у развоју ове агломерације десио почетком 2. вијека, када је на Громилама била постављена почасна база са статуом Гају Миницију Фундану, конзулу из 107. године.³² Претпоставља се да је Гај Миниције Фундан био царски намјесник у Далмацији, а можда и патрон римског насеља у Шипову.³³ Тај се догађај збио нешто прије 124/125. године, јер се већ тада налази Фундана у Азији као проконзула.

Са Громила потичу и неки други споменици, али изразито војничких нема. Ару богињи Минерви подигао је *L. Publicius Telespho[r]ju[s]*, по имену ослободилац грчког поријекла. На једном скулптуралном уломку у високом рељефу приказана је композиција жртвовања бика; с једне стране жртвеника приказана је жртвена животиња с *camillusova*, а с друге стране *victi-*

³⁰ Кохорта је у време античког Рима била војна јединица која је функционисала као део легије. У саставу једне кохорте обично је било око 480 легионара укључујући и шест центуриона као командира шест центурија које су чиниле једну кохорту. Величина једне центурије износила је 80 људи. У једној легији било је десет кохорти а прва је била двоструко већа од осталих девет, односно, број легионара у првој кохорти износио је око 900.

³¹ Бојановски, Иво, *нав. дјело*, (1962): стр. 167–171.

³² Сергејевски, Димитрије. Гласник Земаљског Музеја XXXVIII (1926): 155.

³³ Alföldy, Géza. "Splonum," *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* X (1962): стр. 11, Jagenteufel, Adolf. *Die Statthalter Der Römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*. Wien: In Kommission bei R.M. Rohrer, 1958, стр. 3–12.

marius. Жртвеник је, очито, стајао у храму који се налазио на Громилама, а којем је, по свој прилици, припадао и уломак епистилне греде, који је пронађен у секундарном положају на Црквини, с посветом: ...*Augusto et [Romae] sacrum*..., дакле, посвећен Аугусту и богињи Рима. Вјеројатно из истог храма потиче и квалитетни рељеф Јупитера, Минерве и Генија, све божанстава римског Пантеона. Све то указује да је градска доминанта с храмом била на Громилама, али не рјешава проблем првобитне намјене комплекса.

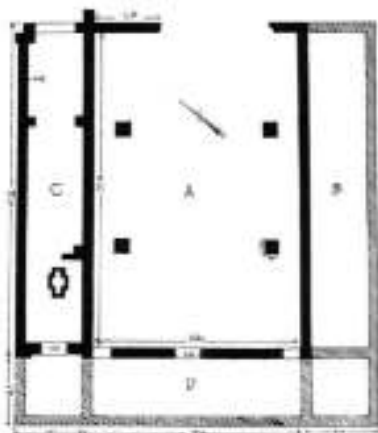
Једно мање ископавање на Громилама 1963. г. показало је да се овдје испод римских слојева налази праисторијски слој дужег трајања.³⁴ О карактеру те аутохтоне насеобине не зна се ништа, али њезин низински положај не упућује да се ту, уз лијеву обалу Пливе, тражи насеље градинског типа, какав је, на примјер, био Сплонум, којег Алфелди лоцира управо у Шипово. Предримски керамички материјал из долине Пливе врло је сродан, заправо идентичан материјалу из долине Сане. Муниципијум Сплонум с епиграфских споменика, којег је Германикус освојио 9. г. н.е., био је и по свом природном положају јак и чврст, а уз то и добро утврђен зидинама, заправо насипом, а уз то и бројим одбрамбеним снагама, па га Германикус није могао освојити ни бојним справама ни јуришима, а узео га је тек сретним случајем, „*када је келтски коњаник Пусио на насип бацио камен, те тако уздрмао грудобран да се одмах срушио и уједно повукао човјека који се био на њ наслонио.*“ Тек тада су збуњени бранитељи побјегли у акрополу (*es ten akropolin anedramon*), те одмах предали себе и град. Тако јаки *oppidum* с акрополом се не може тражити у Шипову. Јаче градине око Шипова налазе се тек у Трнову, Лубову, Мујџићима и другдје, дакле, на приличној удаљености. Стога Сплонум ваља тражити негдје другдје, западније и то у контексту догађаја из 9. године нове ере - опсада Раетинија, евентуално и Серетиона, дакле прије него што ће Тиберије 9. г. све снаге уперити против Батона, који се био утврдио у Андетрију (у залеђу Салоне).

ЦРКВИНА У ДОЊИМ МУЏИЋИМА

На локацији су пронађени остаци старохришћанске базилике димензија 28x24,50m и два саркофага из римског доба.³⁵ Према инскрипцији на поменутиим саркофазима, сигурно нису старији од друге половине IV вијека, што представља један од најстаријих хришћанских натписа нађених на територији БиХ.

³⁴ Бојановски, Иво. „*Bilješke iz arheologije (2): iz arheološkog referata Zavoda,*“ Наше старине XI (1967) стр. 187, табла 1, слика 1: „*У горњем су слоју сонде откопани лијепи примјерци terrae sigillatae, уломци свијетле и тамне керамике, новци младе флавијевске династије и други ситнији налази. У доњим је слојевима сонде (дубина око 1 м) била претхисторијска керамика.*“

³⁵ Сергејевски, Димитрије. „*Kasnoantički spomenici iz okoline Jajca,*“ Гласник Земаљског Музеја L, стр. 49–63.

Слика 8 – Основа базилике у Доњим Мујићима (Шкегро, Анте и Тина Милавец. "The Diocese of Baloie (ecclesia Baloiensis)." *Arheološki Vestnik* (2007): стр. 361)

ЦРКВА МАНАСТИРА ГЛОГОВАЦ³⁶

Манастир Глоговац, посвећен светом великомученику Георгију, налази се 17 километара од Шипова, у селу Бабићи. Средњовековни манастир је у налету Турака око 1463. године запаљен и срушен. Из тог периода манастир је посједовао велику парцелу са пратећим објектима и школом.

Слика 9 – Црква манастира Глоговац

(Епархија Бихаћко-петровачка. Манастир Глоговац http://www.eparhijabihackopetrovacka.org/index.php?option=com_content&view=article&id=718%3A2011-12-14-11-06-29&catid=38%3A2009-07-21-11-54-35&Itemid=64 (приступ 5. марта 2017))

Иако је у литератури познат период од 1557. до 1693. године као вријеме обнове Пећ(с)ке патријаршије, којој је тада припадао простор до манастира Лепавина,³⁷ нигдје није забиљежена обнова Глоговца. На обнову се чекало

³⁶ Марковић, Игнатије. *Православни манастири у Босни и Херцеговини*. Гацко: Друштво за очување баштине, 2008, стр. 250.

³⁷ Дероко, Александар. *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији / Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednjevekovnoj Srbiji*. Београд: Туристичка штампа, 1985, стр. 242.

дуже: за вријеме Омер-паше Латаса (1868–1869), манастир је обновио и 1869. године осветио митрополит Дионисије Милијевић. 1892. године, за вријеме митрополита Георгија Николајевића дозидана је кула са звоником. Поменуће зграде манастирског комплекса су идућих пет деценија служиле као општинске канцеларије, а сама манастирска црква као парохијска. 1941. године комплекс је настрадао од непријатељске руке, а 14.10.1944. на дан празника Покрова Пресвете Богородице, црква је до темеља спаљена.

Историја нити после Другог свјетског рата није била блага према манастиру: све што је иоле било очувано, потпуно је уништено и чекало на обнову све до 1965. године. Након обнове (1965–1966) храм су освештали епископи жички Василије (Костић), поткрај 50-их година бањалучки епископ, који је и покренуо обнову духовног живота, и тадашњи бањалучки епископ Андреј (Фрушић).

1990. године манастир улази у састав новоосноване епархије Бихаћко-петровачке, а наредне године је обновљен и надалеко познати Јањски сабор.

Убрзо је у манастиру свету литургију служио, сада блаженопочивши, његова светост патријарх српски господине Павле, када је рукопроизвео протосињела Хризостома (Јевића), тада новоизабраног епископа бихаћко-петровачког, у архимандрита манастира Глоговац, чиме је и званично манастир обновљен.

Храм, какав се данас налази у порти манастира је риједак примјер рјешавања конструктивног склопа једнобродне цркве.

Архитектонско рјешење у основи је најприближније сажетом типу цркве с уписаним крстом и једним кубетом.³⁸ Обликовање и завршна обрада највише одговарају (прото)рашкој стилској групи са једноставном, малтерисаном фасадом, двоводним кровом, апсидом на истоку, једним кубетом и нартексом на западу, у овом случају звоником. Прије последње реконструкције, обликовање корпуса храма било је ослобођено кубета, те се напомиње да је поређење са карактеристичним представницима стилских група, у том смислу, колоквијално.

Александар Дероко даје квалитетне прегледне дефиниције различитих типова за све стилске групе чији дијелови заправо дају опис глоговачке цркве кроз прелазне периоде: једнобродна грађевина, засведена подужним полуобличастим сводом, без кубета – то су обично мање грађевине; затим једнобродна грађевина, али са једним кубетом. Постоје затим грађевине са основом у облику уписаног крста... али основа није остављена тако да чини контуру слободног крста, већ је тај крст затворен у један правоугаоник, обимним зидовима.³⁹

³⁸ Дероко, Александар. *Споменици архитектуре IX-XVIII века у Југославији*. Београд: Грађевинска књига, 1964, стр. 47.

³⁹ Дероко. *нав. дјело*, 1985, стр. 23.

Поменуто конструктивно рјешење је интересантно због веома оригиналног приступа рјешавању преласка пиластера из приземне зоне у свод: тако да је овдје заправо цијели брод један велики обличасти свод који се у просторном континууму наставља на олтарски и апсидални простор, али не и на израз на фасади и крову храма.

Ентеријер храма је, изузевши неколико икона на сјеверном и јужном зиду и уређени иконостас, доста једноставан: поља између наглашених конструктивних елемената малтерисаних и бојених у жуто, су исто обрађена и бијела, а под је изведен од (неприкладне) комбинације керамичких плочица боје теракоте и плоча од вјешташког мермера.

ЦРКВА РОЂЕЊА СВЕТОГ ЈОВАНА КРСТИТЕЉА

Храм је саграђен од 1923. до 1925. на, овдје раније поменутом античком локалитету, Црквина у Шипову. Након ратних разарања, храм је чекао на обнову све до 1987, када је и започета обнова која је трајала до 1994. године, а освећење храма извршио је епископ бихаћко-петровачки Хризостом. У новијим сукобима, храм је од 12.09.1995. до 04.02.1996. девастиран, а парохијски дом запаљен. Обнова је почела повратком избјеглих лица, у годинама након потписивања Дејтонског мировног споразума.

Слика 10 – Црква рођења светог Јована Крститеља: изглед са југоистока (фотографија аутора)

Црква је једнобродна грађевина са сажетим уписаним крстом који се на фасади чита преко сјеверне и јужне пјевнице, те петостране апсиде на истоку. Дводан кров, без кубета, је покривен бакарним лимом, а само тјело храма је изведено од правилних тесаника. Фасадна декорација је једноставна: низ аркадица испод кровног вијенца, упућује нас узорно на храм манастира Студенице, те изузетак пластике на свим фасадним равнима осим око прозора: полукружно завршеним на југу и сјеверу, односно кружно изведеним на апсиди и звонику, на западу.

Свод је полуобличаст и протеже се кроз цијели објекат, који је по питању ентријера једноставно изведен: малтерисан и бојен у комбинацији бијело и свијетло плаво, са појединачним иконописом на дрвеним плочама и иконо-стасом из 1988. године. Завршетак главног свода, као и лукови изнад прозора су додатно наглашени жутом бојом.

У последњим радовима 2004–2007. године, простор око звоника је обзидан и, екстеријерно, чини јединствену цјелину са основним бродом храма. Иако су радови изузетно квалитетно урађени уз постизање приближно истог нивоа рустикалности тесаника на новом и старом дијелу, уочљива је знатна разлика између старог и новог дијела.

Црква има статус другог конкатедралног храма у Бихаћко-петровачкој епархији, на челу са епископом Атанасијем (Ракитом).

Закључна разматрања

Сумирање овдје изнесених података и њихово историјско позиционирање у ширем и ужем контексту су у исто вријеме захтјевни, комплексни, занимљиви и зачуђујући. Управо примјер подручја на којем се још у праисторији билеже подаци о људским насеобинама, потом значајним римским објектима и овлашћенима и (коначно) вишевјековно, континуирано, одумирање свих врста људског деловања, осим егзистенцијалног, показује сву парадоксалност Шипова које се сада бори да привуче дјецу у школе, умјесто туристе у Соко град.

Најбоље би било да је ово локализован проблем, који би се кроз неколико мјера на институционалном нивоу могао ријешити, али ситуација је више-струко компликованија. У ширем окружењу постоји читав низ квалитетних примјера потенцијалних археолошких налазишта, старих градова, знаменитих мјеста... који по свим свјетским мјерилима, заслужују пажњу не само стручњака из области заштите градитељског наслеђа, већ цијелог становништва.

Управо је то један од разлога због којих би се третирање оваквих локалитета и цјелина требало подићи на много виши ниво у неким будућим, можда сретнијим временима. Прича о опсежним анализама, истраживањима и грађевинским радовима сада сигурно није реална, али да би се коначно дошло до потпуно уређених градина, за кориснике занимљивих садржаја и туристички промовисаних локација, потребно је учинити прве кораке. Морална дужност надлежних институција је упознавање становништва се потенцијалима одређених подручја, информисање о могућим корацима у случају откривања потенцијалних налаза градитељског наслеђа, како би се избјегле ситуације случајног уништавања или скрнављења истих.

Неискориштени потенцијали негирају сами себе, а таквих у, овом конкретном случају Шипова, има много. Као што се могло видјети, богата историјска позадина, битни догађаји и сачувани дијелови материјализације истих били су предмет овог истраживања. Иако су и резултати званичне валори-

зације показали да на подручју Шипова нема посебних примјера архитектонских остварења који могу да се уврсте у представнике стилских група или потенцијалних објеката споменичке вриједности,⁴⁰ то нимало не умањује њихову духовну (у неким примјерима још непрепознату) везу са становницима. Не смије се заборавити ни комерцијална снага подручја која лежи у неповезаним богатствима сеоског туризма, риболова, спелеологије и гастрономске понуде са локацијама градитељског наслеђа, који би управо тако, повезани, вратили онај дух града прожетог комуникацијама и понудом из давнина.

SUMMARY

dr Miroslav Malinović

The paper deals with cultural heritage in Šipovo, Bosnia and Herzegovina, once known as *(The Diocese of) Baloie*. First and foremost, the main goal was to comprise and present fairly large number of published and unpublished documents, archaeological findings, maps, as well as the results of the own fieldwork: completing the general story on cultural and historical legacy and natural resources, predominantly followed by the built heritage.

Due to complicated historical background and the existence of its different interpretations, a short overview of historical events is given, in order to link the later depicted places and persons with actual events.

Even though today Šipovo is not considered to be important part of the historical image in Bosnia and Herzegovina, this work gives some in-depth overviews on the different bibliographical references, mainly dating in the Austro-Hungarian era, 1878-1918, as well as some contemporary findings, both comprising the development of Šipovo from the Classical period up until nowadays, opposing to the generally accepted facts. They include colourful variety of single items like Medieval horseshoes, over Roman milestone from Vaganj and sculptures, to complete Classical mausoleums, several basilicas, fortified city Soko grad or contemporary Orthodox sacred buildings.

Moreover, this review paper gives also some critical thoughts on current situation in Šipovo, in respect to given rich historical legacy and the way it is being treated and neglected nowadays.

Keywords: Šipovo, The Diocese of Baloie, Vaganj milestone, Šipovo mausoleum, Soko grad

⁴⁰ Срдић et. al, *нав. дјело*, стр. 73.